

Olga Kazanowa

Katedra Literatury Ukrainiskiej

Narodowego Uniwersytetu im. Ilii Miecznikowa w Odessie, Ukraina

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ МОРЯ У ТВОРЧОСТІ ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ

Період розвитку літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття відкриває світові нові сторінки своєрідної модерністичної творчості українських письменників. Серед них вирізняється й мистецький талант Дніпрової Чайки, життєва і творча спадщина якої, на відміну від інших письменників цієї доби, залишається маловідомою загалу читачів та на периферії літературознавчих зацікавлень. Цьому сприяло і заангажоване потрактування художніх надбань письменниці крізь призму реалістичної концепції радянської літературної критики 60-90 років ХХ століття.

Проте експериментування із формою жанровою, сецесія стилів, своєрідність художнього моделювання дійсності дозволяє говорити про оригінальність і автентичність творчого доробку письменниці. Тому варто не лише по-новому вивчати художню спадщину Дніпрової Чайки, але й показати її творчість у контексті літературної доби.

Зокрема, в означеному аспекті на окрему увагу заслуговує реалізація мариністичної тематики у циклах прозових мініатюр Дніпрової Чайки.

Художньо-естетичне захоплення морською стихією виявилось у творчості української письменниці не випадково. Варто згадати, що більша частина життя Дніпрової Чайки (Людмили Олексіївни Василевської-Березиної) була пов'язана з приморським містом Одесою (закінчення спеціальної школи Одеського жіночого монастиря, Одеської приватної гімназії О. Пілер, робота вчителькою в Одеській приватній гімназії Карпової, перше видання поетичних творів «Вісточка» і «Пісня» в Одеському альманасі «Нива»). А найвідоміший цикл поезій в прозі Дніпрової Чайки «Морські малюнки», завдяки якому письменниця здобула справжнє визнання у літературі, став наслідком подорожі до кримського узбережжя, де вона тривалий час перебувала у татарському поселенні Алма-Толак (нині село Піщане, Бахчисарайського району).

Саме циклом поезій у прозі «Морські малюнки» Дніпрова Чайка засвідчила перехід від громадянських тем, реалістичної проблематики творів до артикуляції новітніх естетичних смаків, символізації та

міфологізації зображення, різноманіття форм психологічного вираження самотнього світовідчуття. Жанрова природа морських пейзажів у поезіях в прозі циклу зумовлена симбіозом жанрових ознак легенди, притчи, поезії, що утворює оригінальну поетику прозових мініатюр: дидактична спрямованість розвитку сюжету, акцентуація однієї сюжетної події, сполучення різних часових площин (від давньоминулого до майбутнього часу), насичення тексту прийомами метаморфози, символами, метафоричністю художнього сприйняття, експеримент із композиційною будовою творів.

Вже в експозиції поезії в прозі «Буревісник» через морський пейзаж авторка формує певний настрій у подальшій рецепції зображених подій. Сугестія картинного опису «втомленого моря» досягається через нагнітання предикативних форм: «об берег не б'є, не співає..., не збудить...». Заперечувальна частка «ні» у структурі опису посилює емоційне відчуття чогось закінченого, вже звершеного, що призводить до втоми, безсилля, заперечення будь-яких змін у житті:

... на мокрому сивому камені птиця якась незнайома дрімає, не збудить її ні вітер веселий, ні сонце, ні хвиля: все тихо, все глухо і сиві хмари плаксиво вдивляються в синіє море¹.

Семантика епітета «сивий камінь», «сиві хмари» підкреслює темпоральні відтінки давньоминулого часу у подальшому змалюванні подій, які вже стерлися у людській пам'яті, але назавжди зберігають незмінні простори безмежного моря:

Давно це було. Розсипались мури високі, звалились тонкі мінарети, турецький погас молодик, що пишався над Кримом, народ змандрував, порідли селитьби густіі, самі кладовища zostалися скрізь та руїни і сумно віщують про давні часи².

Статична експозиція раптово змінюється перебігом налінувших спогадів про минулі події, що сталися на цьому кримському узбережжі. Основна дія твору розвивається швидко через чергування доволі коротких кадрів-описів поніверянь й тяжкої праці ув'язнених українських козаків, проданих на базарі татарину. Напруженість ситуації, відчуття горя та страждань посилюється акцентуацією слухового образу «брязкоту кайданів» в описі бранців. Одночасно характерне застосування оксюморонних форм: «співають-ридають», традиційних народних порівнянь та епітетів: «орли України», «орли-козаки», дозволяє авторці передати особливості характеру героїв, риси національної вдачі та світосприйняття, мотивуючи тим самим подальшу кульмінацію та розв'язку дії у творі.

¹ Дніпрова Чайка, Твори у 2 т., Т. 1, Київ 1919, с. 5.

² Так само, с. 5.

Сміливість вчинку козаків: «... разом зібрались темної ночі, кайдани розбили, посікли своїх вартових на шматки, розкидали геть на поталу собакам, самі ж посідали гарненько в галеру і весело кинулись в море»³, підкреслюється художністю морського пейзажу, в якому через метафоричну образність виявляється і певна авторська оцінка зображених подій: «Ласкаво-влесливо вітало їх море, шовковими хвилями м'яко горнулось, плескало співуче об боки галери, всміхаючись ясно, манило в блакитну свою далечінь...»⁴.

Через образну персоніфікацію та міфологізацію морської стихії, що утворюється влучними порівняннями та метафоризацією зображеного, Дніпрова Чайка мотивує подальший розвиток сюжетної події у творі. Персоніфікований образ моря набуває значення у розвитку сюжету як окремих персонаж, що «протидіє» зарозумілим вчинкам головного героя – козака Гордія:

А море насупило білії брови і пащеку темну розкрило, реве та клопоче, мов пекло...

А море бушує, а море клопоче, лізе, неначе скажене, на гостре каміння. Озався отаман старий до Горді, щоб дав він йому керувати між скель та підводних камінній.

Зухвало одмовив йому молодий отаман і все ж коло стерна лишився...

... по хвилях зелених гойдались тріски од галери, а їх і не видно: усіх поковтало неситеє море⁵.

Тяжкість гріха гордині та самовпевненості Гордія письменниця також підкреслює влучним порівнянням: «гріх свій великий, безкрайній, як море», що асоціативно спрямовує читача до філософських міркувань, а реальна подія набуває узагальненого смислу.

Своєрідність стилістики речень, що, як правило, починаються із дієслівних конструкцій, продукує наративну форму «сказу», властиву жанрам народної прози. Прийом метаморфози у розв'язці твору, коли зухвалий отаман перетворюється на «птицю нещастя», «буревісника», «проклятого Богом», несе повчальну настанову, посилює емоційне сприйняття та усвідомлення трагізму зображеної ситуації, що наголошено окличною формою заключних речень:

«Літає безщасний над морем, де буря заграє смертельної пісні, літає та втопникам в вічі усім заглядає і жалібно квилить даремне!»⁶.

У поезіях в прозі Дніпрової Чайки опис морської стихії часто стає суголосним психологічному стану героїв, одним із засобів характеротворення. У творі «Дівчина-чайка» через семантику порівнянь

³ Так само, с. 6.

⁴ Так само, с. 6.

⁵ Так само, с. 7-8.

⁶ Так само, с. 9-10.

відтворюється образ головної героїні, створений у романтичній манері піднесення та ідеалізації:

І виросла дивно хороша дочка у старого: біла, мов піна морська, як кушір, кучерявії коси вкривали її по коліна, а очі блакитні світилися, як море у ранішній час, а зуби блищали, мов перла з-під вуст коралових⁷.

Незвичайність та фантастичність образу дівчини-чайки, її чеснот доповнюється характеристиками інших героїв: через діалоги дівчини-чайки із птицею-бабичем, торбоносом, свинкою морською та рибонькою-золотою. Власне, такий спосіб художнього моделювання образу головної героїні мотивує героїчність і незвичайність її подальших вчинків: боротьби із морською бурею та порятунком козаків ціною власного життя.

Персоніфікований образ моря, що несе семантику незвіданої та невіддільної людині природної стихії, стає уособленням долі: «А дівчина втоми не знає, дівчина й слухать не хоче, що море їй грізно гукає: «Гей, одступись, не змагайся зо мною! Здобич моя – не оддам я даремне! Геть, одступись, необачна! Доля страшна покарає тебе, – одступись-бо!»⁸.

Загибель дівчини-чайки зумовлює роздуми про фаталізм існування та життя людини, її безпорадність та безсилля перед долею та природою. Романтична рецепція міфологічних та фольклорних уявлень виявляється у семантиці самого образу чайки, його інтертекстуальних перегуках із відомою українською піснею-баладою «Ой, горе тій чайці-небозі», в якій чайка стає уособленням страдницької долі жінки, матері (України-матері).

Для деяких поезій в прозі Дніпрової Чайки притаманне використання архетипних образів: вітру, сонця, місяцю. Міфологізований морський пейзаж навіює фантазії про уявний світ, в якому діють персоніфіковані символічні образи Мрії, Долі. Таким чином, у поезії в прозі «Хвиля» через мариністичний малюнок письменниця творить свій неповторний космогонічний міф. Специфіка поетичного світосприйняття виявляється через ряд яскравих епітетів та метафор: «сонце багате золотом», «винесе перлів, вквітчається ними», «хвиля всміхалась, весела, рум'яна», «хвиля-красуня».

Індивідуальний стиль Дніпрової Чайки реалізується через специфіку поетичних засобів увиразнення мови творів: нашарування символічних значень, порівнянь, метафор, епітетів, також анафор, інверсій у побудові речень, що надає морським описам динамічного характеру, сприяє ритмізації оповіді, створює певний емоційний тон зображеного. Часто сюжетно-композиційна будова творів розгортається за принципом градації, що посилює експресивні відтінки зображення та сприйняття морської стихії. Зокрема, у поезії в прозі «Образ великого» нагнітання

⁷ Дніпрова Чайка, *Твори*, Київ 1960, с. 158.

⁸ Так само, с. 161.

емоційного переживання тексту зумовлене чергуванням окличних речень, антитетичним змалюванням «збентеженої природи» та «сонного моря». Кульмінацією твору стає опис морської бурі:

«... не стерпіло море наруги: здулося горами як звір, заревло, побіліло, дике, нестримне та дуже, кинулося в бійку смертельну»⁹.

Власне композицію поезії в прозі можна представити як градаційну схему, що зумовлює наростання психологічної напруги у зображенні та сприйнятті:

«Море ж все спить собі: тихо-сумно зітхають широкії груди»

«Море ж досі байдуже спросоння тихо белькоче лиш в дрібній жорстві»

«Море зневажене: піниться, морщиться, грізно горніє, хоча нерухоме і досі»

«Не стерпіло море наруги: здулося горами, як звір, заревло, побіліло і, дике, нестримне та дуже, – кинулось в бійку смертельну»

«А море лютує! А море клокаче! Не дурно ж збудили, недурно розгнівали вільне!»

«А море сердите гордує тим даром: і золото дробить – шпурляє, і чорного кольору ще не змінило»

«Усе не вгавас розлючене море: чорними смугами мертвого зибу рве та гойдає сріблястий шляшок»¹⁰.

Нагнітання емоцій виявляється через анафористичні повтори у тексті, що також створює певний ритмічний малюнок оповіді.

У поезіях в прозі Дніпрової Чайки події, які описано, або які постають лише у згадках, розгортаються на фоні описів морської стихії. У творі «Скеля» море стає не лише тим топосом, на тлі якого розвивається сюжет, але й певним засобом означення часових координат дії: «Плинуть часи за часами, як хвилі на морі...»¹¹.

Біля моря зростають сини величної кримської цариці, біля моря вона зустрічає їх кожного разу, після багаторічних мандрів, спостерігаючи за

⁹ Так само, с. 173.

¹⁰ Так само, с. 173-174.

¹¹ Так само, с. 137.

морем вона відлічує час розлуки із синами, на морі постають образи змінених життям та часом царевичів, які пливуть додому.

У поезії в прозі «Скеля» море стає втіленням світобудови, що співвідноситься із уявленням про майбутнє, долю, пошуками волі, нового життя, на яке відважилися сини кримської володарки проти волі матері. Невипадково примарний образ дівчини з'являється саме на морі, манить у мандри царевичів, стає уособленням вільного ставлення до життя.

Використовуючи засоби символізації, прийоми натяків, підтексту, письменниця уникала розлогих описів. Її поезії в прозі «озиваються» мовою персоніфікованої природи. Сюжетотворчу роль виконують антитези: справжнього і вигаданого, сумнівів і віри. Принцип протиставлення, подвійності породжує характерний для настроєвої палітри творів письменниці експресивний фон.

У змалюванні морського пейзажу письменниця вдало звертається до синестезійного принципу художнього зображення, що зумовлює виникнення ряду асоціацій, образного уявлення у реципієнта: «вже горне зелено кришталева хвиля», «по морю білів-манячив парусок», «голос чудовий лунав-розлягався по воді»¹²

Дніпрова Чайка прагнула передати зміну настроїв, почуттів, думок, не акцентуючи увагу на причинно-наслідкових зв'язках відтворених явищ чи ситуацій. Багатьом поезіям в прозі авторки властива ескізність, настроєвість, поетична сила сугестії в зображенні. Не менш важливу функцію в текстах також виконують конотації, фольклорні асоціації та образи-символи. Фольклорні образи в дискурсі модернізму набувають нового семантичного наповнення, створюють нову «поетичну атмосферу» світу. Дніпрова Чака своєрідно інтерпретує фольклорні набутки. Завдяки цьому у тексті формуються романтичні візії, що також стають джерелом ліризму прози. Поєднано інтонації народно-розмовного мовлення та тужливі ліричні інтонації, що відбивається на виборі і відтворенні конкретно-чуттєвих картин зображення.

Поезії в прозі Дніпрової Чайки віддзеркалювали її ставлення до навколишнього світу, прагнення до пошуку гармонії у душі та власній творчій реалізації.

Бібліографія

- Дніпрова Чайка, *Твори у 2 т.*. Т. 1, Київ, 1919, с. 5.
- Дніпрова Чайка, *Твори*, Київ 1960, с. 158.

¹² Так само, с. 137.

Olga Kazanova

Odessa I. I. Mechnikov National University

FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE SEA IMAGE IN DNIPROVA CHAJKA'S OEUVRE

Summary

The period of the development of the literature of the late XIX – early XX century opens to the world some new pages of Ukrainian writers' peculiar modernistic creation. Among them the creative talent of Dniprova Chajka stands out. Her living and artistic heritage, unlike the other writers' heritage of this time, remains little-known for a majority of readers, just on a periphery of literary interests.

Her experimentation with genre form, style secession, peculiar art modeling of reality allow us to speak about originality and authenticity of the authoress's creation. That's why we should show Dniprova Chajka's creation in a context of the particular literary period, not only study her artistic heritage in a new fashion.

Particularly, in this designated aspect, special attention is given to the realisation of marine themes in Dniprova Chajka's cycles of prose miniatures.

Her artistic interest in marine themes is not accidental. It should be noted that better part of Dniprova Chajka's (Lyudmila Alekseevna Wasilewska-Berezina) life was connected with seaside town Odessa (graduation from special Odessa convent school and Odessa private O. Piller's school, work as a teacher in a private Karpova's high school, first publication of her poems «News» and «Song» in Odessa almanac «Cornfield»). «Marine pictures» is the most famous cycle of Dniprova Chajka's poetry in prose. It became a consequence of her journey to the Crimean coast, where the authoress spent some time in a Tataric settlement Alma-Tolak (Sandy village now, in Bahchisaraysky area) and brought her a true recognition in literature.

Precisely, with this cycle of poetry in prose Dniprova Chajka witnessed the transition from civil themes and realistic problems to articulation of new aesthetic tastes, symbolization and mythologizing of what is portrayed and to the variety of psychological expressions of a distinctive attitude. Genre nature of marine scenes in the cycle is caused by the symbiosis of legend, parable and poetry signs. It creates an original poetics of prose miniatures: plot didacticism, accentuation on the single plot action, connection of different time lines (from pluperfect to future tense), text saturation with techniques of metamorphosis, symbols and metaphors, an experiment with story composition.

In this article the poetics of Dniprova Chajka's poems from the «Marine pictures» cycle (particularly, the functional and semantic filling of the sea image) was analyzed in details. Dniprova Chajka wanted to convey the changes of mood, feelings and thoughts, without focusing on cause-effect relations of displayed events or situations. The connotations, folklore associations and symbols fulfill an important function, too.

Dniprova Chajka's poetry in prose reflected her attitude to the world and her search for harmony in her own soul and oeuvre.

Key words: genre, poetry in prose, style secession, semantic features.

Ключові слова: жанр, поезія в прозі, в стилі сецесія, семантичні особливості.

ОЛЬГА КАЗАНОВА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Коло наукових інтересів: дослідження жанрової динаміки української малої прози кінця ХІХ – початку ХХ століття, процеси родо-жанрового синтезу та становлення неканонічних жанрових форм в літературному процесі перехідної доби.